

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 24 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2024 • 236-240

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1372308

HÜSEYİN ADEM TÜLÜCE. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'NİN VARLIK VE BİLGİ ANLAYIŞI. ANKARA: İLÂHİYÂT YAYINLARI, 2023, 290 SAYFA.

Tuna TUNAGÖZ

Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana, Türkiye

Assoc. Prof. Dr., Cukurova University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and Religious Sciences, Adana, Türkiye

ttunagoz@cu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-7268-9810>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap İncelemesi/Book Review

Geliş Tarihi/ Received: 06.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 28.06.2024

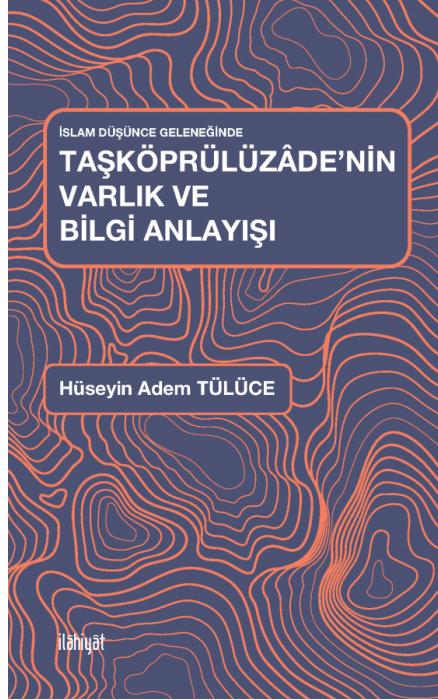
Yayın Tarihi/Published: 30.06.2024

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Tuna Tunagöz).

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Türkiye. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

HÜSEYİN ADEM TÜLÜCE. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'NİN VARLIK VE BİLGİ ANLAYIŞI. ANKARA: İLÂHİYÂT YAYINLARI, 2023, 290 SAYFA.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun zirvede olduğu XVI. yüzyılda yaşamış olan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (901-968/1495-1561), Osmanlı düşünce tarihinin seçkin temsilcilerinden biridir. Tasavvuf, kelim ve felsefeyi mezceden yaklaşımıyla öne çıkan Taşköprülüzâde'nin düşünce dünyası yakın tarihe dek yeterince ilgi görmemiştir. 2016 yılında İstanbul Medeniyet Üniversitesi tarafından düzenlenen "Uluslararası Taşköprülüzâde Sempozyumu" nun bu alandaki çalışmaları önemli ölçüde teşvik ettiğini ifade etmek gerekir. Bu sempozyumda sunulan bildiriler, Taşköprülüzâde fikriyatı üzerine geniş bir bakış açısı sunmuştur. Müteakip yıllarda da tahkik, tercüme ve telif türünden çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Hüseyin Adem Tülüce'ye ait *İslam Düşünce Geleneğinde Taşköprülüzâde'nin Varlık ve Bilgi Anlayışı* adlı kitap çalışması da bu yeni akademik ilgiyi sürdüren eserlerden biridir. Kitap, yazarın 2021 yılında savunduğu doktora tezinin gözden geçirilmiş halidir. Taşköprülüzâde'nin hayatı, eserleri ve düşünce dünyasının yapıtaşlarını oluşturan kavramları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Giriş ve iki bölümden oluşan kitabın giriş kısmında Taşköprülüzâde'nin hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği tanıtılmıştır. "Taşköprülüzâde'nin Varlık Anlayışı" başlıklı birinci bölümde varlık, mahiyet, tümeller ve nefsü'l-emr bahisleri incelenmiş; "Taşköprülüzâde'nin Bilgi Anlayışı" başlıklı ikinci bölümde ise bilgi, bilgi türleri, mutlak meçhul meselesi ve konu bağlamında mantık anlayışı ele alınmıştır.

Çalışmanın her iki bölümünde ağırlıklı olarak *Risâletü's-Şühûdi'l-Aynî fî Mebâhisi'l-Vücûdi'z-Zihnî* ve *Ravzu'd-Dekâik fî Hazerâti'l-Hakâik*'ten faydalanılmıştır. *Sûretü'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs* özellikle mâhiyetlerin yaratılması meselesinin ele alındığı kısımlarda karşımıza çıkmaktadır. Bilgi bahislerinde ayrıca *Mevzûâtü'l-Ulûm* ve *es-Saâdetü'l-Fâhira fî Siyâdeti'l-Âhira*'dan istifade edilmiştir. *Fethu'l-Emri'l-Muğlâk fî Mes'eleti'l-Mechûli'l-Mutlak* ise, "mutlak bilinmeyen" meselesinin ele alındığı kısımda kullanılmıştır. Ana kaynaklar açısından temel eksiklik, *Hâşiye alâ Hâşiyeti's-Seyyidi's-Şerîf alâ Şerhi't-Tecrîd*'den yeterince yararlanılmamış olmasıdır. Fakat bu eserin neşredilmemiş ve çalışmanın Felsefe Tarihi Anabilim Dalı'na ait olması, görece müsamahaya neden olabilir.

Eserin İçeriği

A'yân-ı Sâbite ve Varlık Mertebeleri

Tülüce'nin tespitlerine göre, Taşkoprülüzâde'nin varlık anlayışının merkezinde, Tanrı'nın ezeli ilminde sabit olan ve tüm mevcutların mahiyetlerini içeren "a'yân-ı sâbite" kavramı yer alır. Bu kavram, Tanrı'nın ilminde her şeyin ezelden beri mevcut olduğunu ve yaratılışın bu ezeli hakikatlerin zaman ve mekânda tezahürü olduğunu ifade eden bir tür arketiptir. Bu anlayış, aynı zamanda onun varlık görüşünün temelinde vahdet-i vücûd düşüncesinin bulunduğu göstermektedir.

Taşkoprülüzâde'ye göre a'yân-ı sâbite, Tanrı'nın isimlerinin tecellileriyle ortaya çıkar. Tanrı'nın her bir ismi farklı bir mahiyeti temsil eder ve bu mahiyetler, Tanrı'nın iradesi ve kudretiyle varlık kazanır. Bu süreçte Tanrı'nın ilmi, a'yân-ı sabitenin varlık kazanmasına zemin hazırlar, iradesi bu varlıkların hangi şekilde ve ne zaman ortaya çıkacağını belirler, kudreti ise bu iradenin gerçekleşmesini sağlar.

Taşkoprülüzâde'nin varlık anlayışında öne çıkan bir diğer kavram ise teşkıktir. Varlığın farklı mertebelerde ve farklı yoğunluklarda tecelli ettiğini savunan Taşkoprülüzâde, bu mertebeleri vahdet-i vücûdun ruhuna sadık biçimde Tanrı'dan başlayarak maddeye doğru inen bir hiyerarşi şeklinde takdim etmiştir. Her mertebede varlık, kendinden önceki mertebeden sudûr eder ve farklılaşarak yeni bir varlık mertebesi oluşturur. Varlık mertebelerini de "mutlak gayb", "muzâf gayb", "muzâf şehâdet", "mutlak şehâdet" ve "insanlık" olarak isimlendirmiş ve sıralamıştır.

Zihnî Varlık

Kitapta Taşkoprülüzâde'nin zihnî varlık hakkındaki görüşleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Zihnî varlığa dair farklı yaklaşımların (mahiyet teorisi, şebah teorisi, izafet teorisi) sunumu, meselenin İslam düşünce tarihindeki yerini anlamayı kolaylaştırmıştır. Yazar, zihnî varlığın hem epistemolojik hem de ontolojik boyutlarını vurgulayarak, bu kavramın sadece bilgi değil, varlık kuramı açısından da önemli olduğunu ifade etmektedir.

Tülüce'nin zihnî varlığı kabul eden filozofların delillerini (yokluk hakkında olumlu hüküm verebilme, tümel kavramların ve hakiki önermelerin varlığı, zihnin soyutlama yeteneği) ve zihnî varlığı reddedenlerin şüphelerini (iki zıt mahiyetin aynı anda zihinde bulunmasının imkânsızlığı, büyük nesnelerin zihinde temsil edilemeyeceği vb.) karşılaştırmalı olarak ele alması, konunun farklı yönleriyle anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, Tülüce'nin zihnî varlık konusundaki tarihî ve felsefî arka planı detaylı bir şekilde sunması ve Taşkoprülüzâde'nin bu konudaki görüşlerini farklı açılardan ele alması, eserin değerini artıran bir özelliktir.

Mahiyetlerin Yaratılması

Tülüce, Taşkoprülüzâde'nin mahiyetlerin yaratılması konusundaki görüşlerini aktarırken öncelikle İslam düşünce tarihindeki farklı yaklaşımları özetlemektedir: Filozoflara göre mahiyetler yaratılmamış, kelimcılara göre yaratılmış, mutasavvıflara göre ise Tanrı'nın ezeli ilminde var oldukları için yaratılmamıştır. Taşkoprülüzâde de mutasavvıflara yakın bir görüş benimseyerek mahiyetlerin Tanrı'nın ezeli ilminde var olduklarını, dolayısıyla yaratılmamış olduklarını savunur. Yazarın öne çıkardığı gerekçe şöyledir: Eğer mahiyetler yaratılmış olsaydı, bu durum Tanrı'nın ezeli ilminde bu mahiyetlerden habersiz olması anlamına gelirdi. Bu da Tanrı'nın ilminin sınırsızlığı ve değişmezliğiyle çelişecek bir görüştür.

Yazar, Taşkoprülüzâde'nin bu bahiste kelimcileri eleştirdiğini, fakat yaptığı değerlendirmelerin onların gerçek konumuna mutabık olmadığını ifade etmektedir. Zira kelimcılara göre Tanrı, mahiyetleri yoktan var etmemiş, onlara ezeli ilminde bir tür varlık vermiştir. Taşkoprülüzâde'nin kelimcilerin görüşlerini çarpıttığını ima etse de, bu konuda daha fazla delil sunmamaktadır.

Nefsü'l-Emr

Tülüce, Taşköprülüzâde'nin nefsü'l-emr hakkındaki görüşlerini ortaya koyarken, onun bu kavramı hem zihnî hem de haricî varlığı kapsayan bir hakikat olarak gördüğünü vurgulamaktadır. Taşköprülüzâde'ye göre nefsü'l-emr, varlıkların kendi hakikatlerini barındırdığı ve bu hakikatlerin hem zihinde hem de haricî dünyada tecelli ettiği bir alandır.

İncelemeye göre, Taşköprülüzâde nefsü'l-emr'in faal akıl olmadığına dair yedi delil sunmaktadır. Nihâî olarak, nefsü'l-emr hakkındaki görüşleri, seleflerini tartışmalarının izlerini taşımakla birlikte yenilikler içerir. Ona göre nefsü'l-emr, müşahede edilen ile hakikat arasındaki mutabakatı ifade eden, nesnel bir varlık ve bilgi alanıdır. Hem zihindeki sahih hükümleri hem de dış dünyadaki mevcutların hakikatlerini içine alır. Bu yönüyle nefsü'l-emr, zihin ve dış dünya arasında bir köprü görevine sahiptir. Nefsü'l-emrin yeri faal akıldır; fakat faal akılda bulunan mahiyetlerin tamamına değil, sadece şeylere mutabık olan bir kısmına karşılık gelir. Nefsü'l-emr'deki mahiyetler, sahih hükümler olarak insan zihinde de bulunur ve insan bu vesileyle bir şeyin hakikatine ulaşabilir.

Husûlî ve Huzûrî Bilgi

Tülüce, Taşköprülüzâde'nin bilgi anlayışını ele alırken öncelikle İbn Sina'nın bilgi teorisine ve bilgi türlerine değinmiştir. Ardından, Taşköprülüzâde'nin benimsediği "husûlî ve huzûrî" bilgi ayrımını detaylı bir şekilde açıklamıştır. Taşköprülüzâde'ye göre husûlî bilgi, bir yönüyle akıl yoluyla elde edilirken diğer yönüyle de duyularla elde edilmektedir. Huzûrî bilgi ise, insanın arınma yoluyla Tanrı'nın bilgisine ulaşması ve böylece her şeyi hakikatiyle bilmesi olarak tanımlanabilir. Bu, insanın mevcutları farklı mertebelerde müşahede etmesiyle mümkündür. Bunun için ise, insanın riyazet ve tefekkürle kendisini maddi dünyadan soyutlaması, nurlar âleminin tecellisine açık hale gelmesi gerekir. Huzûrî bilgi, öznenin doğrudan idrak alanına giren bir bilgi türüdür. Bu bilgi türünde, bilinen, tümel değil, tikeldir.

Tülüce'ye göre, Taşköprülüzâde, her ne kadar her iki bilgi türünü de kabul etse de, huzûrî bilgiyi daha çok önemsemektedir. Ona göre insan, bedenî engellerden kurtulduğunda bilgilerin bir seferde ve hakikatiyle insana verilmesi mümkündür.

Mutlak Bilinmeyen Meselesi

Yazar, "Mutlak Bilinmeyen Meselesi" başlığı altında, öncelikle Menon paradoksuna atıfta bulunarak bilginin öğrenilebilirliği sorununu gündeme getirmiş ve bu sorunun İslam düşünce tarihinde nasıl ele alındığını açıklamıştır.

Yazara göre Taşköprülüzâde, mutlak bilinmeyen meselesine farklı çözüm önerileri sunarken, öncelikle "her hükme konu olanın, zorunlu olarak, bir açıdan bilinen" olduğu önermesine odaklanır. Bu önerme, bir şey hakkında hüküm verebilmek için o şey hakkında en azından bir bilgiye sahip olmamız gerektiğini ifade eder. Ancak, bu önerme, mutlak bilinmeyen kavramıyla çelişkiye düşer gibi görünmektedir. Çünkü eğer bir şey mutlak olarak bilinmiyorsa onun hakkında hüküm vermek nasıl mümkün olur?

Taşköprülüzâde'nin bu çelişkiye getirdiği çözümlerden biri, önermenin hakikî ve haricî olarak iki farklı şekilde okunabileceği üzerine kuruludur. Hakikî önermeler zihindeki kavramlar ve ilişkiler üzerine kurulu önermelerdir. Haricî önermeler ise dış dünyadaki nesnelere ve olaylar hakkındaki önermelerdir. Taşköprülüzâde'ye göre, "mutlak bilinmeyen hükme konu olamaz" önermesi hakikî bir önerme olarak ele alındığında paradoks ortadan kalkar. Çünkü bu durumda, dış dünyada mutlak bilinmeyen bir şey olmasa bile, onun zihindeki varlığından söz edilebilir ve hakkında hüküm verilebilir.

Taşköprülüzâde'nin bu paradoksa getirdiği bir diğer çözüm önerisi ise önermenin konusunun "zâtı" ve "vasfı" ayrımına dayanır. Ona göre, mutlak bilinmeyen zâtı değil, vasfı, yani mutlak bilinmeyenliği, hükmü imkânsız kılar. Bu durumda, önerme, "her mutlak bilinmeyen, mutlak bilinmeyen olduğu sürece hükme konu olması imkânsızdır" şeklinde anlaşılmalıdır. Yani

mutlak bilinmeyen hakkında hüküm vermek mümkün değildir, ancak onun “mutlak bilinmeyenlik” vasfı hakkında hüküm vermek mümkündür.

Taşköprülüzâde'nin bir diğer çözüm önerisi ise önermenin “hüküm hali” ve “hükmün itibar hali” ayırımına dayanır. Hüküm hali, önermenin yapıldığı anı, hükmün itibar hali ise önermenin konusunun gerçekleşeceği zamanı ifade eder. Örneğin, “Yarın hava yağmurlu olacak” önermesinde hüküm hali şimdiki zaman, hükmün itibar hali ise yarındır. Taşköprülüzâde, bu ayırımı kullanarak mutlak bilinmeyen hakkında hüküm vermenin mümkün olduğunu savunur. Çünkü mutlak bilinmeyen, hüküm halinde değil, hükmün itibar halinde bilinmeyendir.

Tülüce, Taşköprülüzâde'nin mutlak bilinmeyen meselesine getirdiği bu çözümleri detaylı bir şekilde açıkladıktan sonra, kendi değerlendirmesini yapar. Yazar, Taşköprülüzâde'nin buradaki yaklaşımının, mutlak bilinmeyen kavramının ontolojik statüsünü tam olarak açıklamadığını ve bazı kavramsal belirsizliklere yol açtığını belirtir. Bununla birlikte, bilginin sınırları ve insan zihninin potansiyeli hakkında önemli bir tartışma başlatması açısından dikkate değer olduğunu vurgular.

Yazar, eserinin satır aralarında ve sonuç kısmında, düşüncesinin bütünü bakımından Taşköprülüzâde'nin özgün değil, takipçi bir düşünür olduğunu ve felsefe, kelimeler ve tasavvuf tarihinin nazari tartışmalarına esaslı bir katkısının olmadığını söylemektedir.

Genel Değerlendirme

Hüseyin Âdem Tülüce'nin *Taşköprülüzâde'nin Varlık ve Bilgi Anlayışı* adlı eseri, Taşköprülüzâde'nin felsefesine dair önemli bir kaynaktır. Yazarın titiz çalışması ve ayrıntılı tahlilleri, Taşköprülüzâde'nin düşünce dünyasının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Özellikle varlık, bilgi, tümeler, mahiyetlerin yaratılması ve nefsü'l-emr gibi temel kavramların derinlemesine incelenmesi eserin değerini artırmaktadır. Bununla birlikte, eser, her bir başlık altındaki incelemenin derinliğindeki tutarlılık açısından eleştirilebilir görünmektedir.

Çalışma, Taşköprülüzâde'nin varlık ve bilgi anlayışının temel hatlarını çizmekte ve itiraza açık olmakla birlikte, onun İslam düşünce geleneğindeki yerini belirlemektedir. Taşköprülüzâde'nin düşünce sistemini öğrenmek ve araştırmak isteyenler için faydalı bir kaynak olacaktır. Elbette Taşköprülüzâde'nin düşünce sistemini tam olarak anlamak için çok daha fazla yayına ihtiyaç vardır. İlk yapılması gereken çalışmalardan biri de *Tecrîd Hâşiyesi*'nin neşridir.